ІВАН ФРАНКО

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

PG
3948
F7P3
1893

EX
LIBRIS

IBANA
ЛУЧКОВА

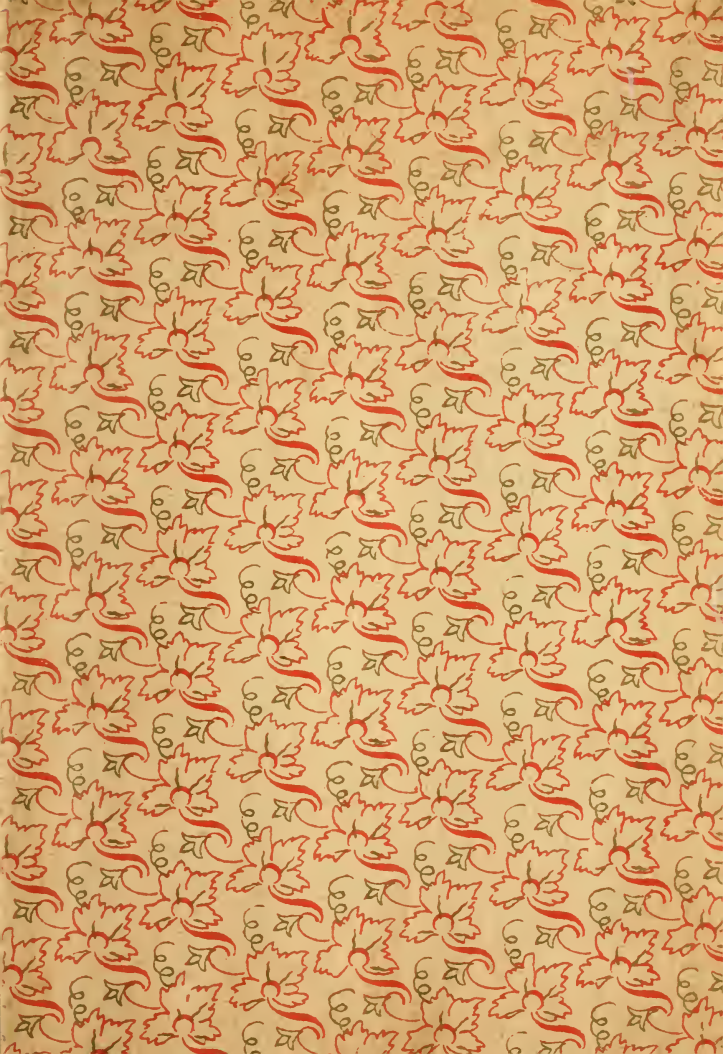

ПРЧА
PANS'KI
239
Мрча 12

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА

Івана Франка.

ЛЬВІВ 1893.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка.
під зарядом К. Беднарського.

PG
3948
F7P3
1893

Посвята

ПАМЯТИ МОЄГО БАТЬКА

Якова Франка.

В часах пониженя й неволі
І нагніту і темноти
В тяженькій, панщизняній школі
Родив ся, ріс і виріс Ти.

Та хоч і як негода люта
Товкла й морозила наш дух,
Ти не подав ся в жадні пута,
Не засклепивсь і не оглух.

Без огляду на себе, сміло
І щиро, як лиш тілько міг,
Стояв Ти за громадське діло,
Громадське право Ти беріг.

Тяжких незгодин хуртовину,
Тим духом грітий, Ти пройшов,
І виніс з них аж до загину
Народну шану і любов.

О батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У мойій груди, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,

Коли нещастєм, горем битий
Не засклепивсь, не знидів я,
А встав, щоби братам служити,
То все те — спадщина Твоя.

Тож най ся пісня невесела
З Твоїм імям у світ іде
В курні хати́, в убогі села,
Де горе дармо втіхи жде.

Най там і сіє і скріпляє
Той вольний дух, що не тремтить,
Що всіх любвою обіймає
І над всі скарби правду чтить.

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле звяжеш, —
Три шкури спустять гайдуки.
Пани тоді були не теє,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмате й дорогеє,
Хоч ситі є, мов кабани, —
То кождий ходить з осторожна,
Боіть ся мов біду збудить,
В округ мов шниряє, глядить,
Де-б грошиків позичить можна,
І думка в кождого трівожна,
Що на-борг їсть і на-борг спить
І що кішеня все порожна.
Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно,
Немов король, чи мав село,

*

Чи ключ цілий! Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому:
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.
Тоді то стóіло поглянуть
На пана! Прямо очи вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить.
По що кричать? Гнів крови шкодить!
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір єі! Загородив
Господар пліт новий — гей, хаме!
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!
Чи ласка панськая, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — вáра!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі...
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!
А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —

Без карт, здаєсь, ніщо й не варти
Забави панські. Алеж, діти,
Мабуть не доведесь вам вздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрожав на волос
І навіть не понизив голос,
Хіба кішенею потряс.
Воно то, дітоньки, й не диво:
Се-ж з поту нашого і мук
Плило те золотеє жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину кріваву,
Всі ті богацтва і пишноти,
Все зіпсуте і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти
І всякі гулянки шальні,
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
Коли з відкіля не зирни,
Чим раз зичнійше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськіі сини
Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли

Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три люде,
Що бачили яснійш других,
Хапали ся стежок нових
Шукать, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.
Та мов, хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить, —
Так пóслуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тілько більше ще будили
Завзятє і дразливий гнів.
Ба навіть многі поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалілись: „Дідьчий час настав
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас“, мовляв, —
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би їм наємний труд —
І ті й не думали на ділі
Змінять порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.
Воно й не диво! Власне царство
Веміхаєсь кождому, — а ще
Бог знає, що там принесе
Нове, свобідне господарство...
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе, —
То їх осмівано. Се басні!

Таж панщина — приватна власність!
Яке-ж уряд міг право маги
Приватну власність відбирати?
В тій певности жили пани
Аж до остатньої хвилини, —
Своєї гордости вони
Не вменшували ні краплини.
І як нераз літної днини,
Коли західний неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно сунесь знай
Глухими громами кіпуча, —
А тут ще сонічно жарить,
Немов натужує всі сили, —
Оттак пани людей гнітили
Найдужше в тій остатній хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
У мойій памяти старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Пригадуєсь, як пан Мигуцький
З громадою пожартував;
Згадавсь той плач і стогін людський
Якого жарт той коштував.
От слухайте-ж! Не в тій я цілі
Говорю вам про давнину,
Щоб може ви на дітях мстили
Батьків засліплених вину.

Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота́!
Глядіть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива
„To moja twierdza“, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли, —
Се нині — коршма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.
Помстив ся Бог за наші муки!
І єли я днесь про панські штуки
Розказую, так не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанєм пімсти осквернити
Свободи тво́риво святе, —
А лиш на теє, небожата,
Щоб споминка старого тата
Вам сил, відваги додала.
Ще-ж не заснуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікови здаєть ся:
От тут надія всяка рветь ся,
Тут треба голову зложить,
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить...
В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,

І згадуйте, що́ сеі хвилі
Я з досвіду вам подаю!
В сам час, коли неправда люта
Найви́сше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужше тиснуть і закута
Народна мисль, здаєсь, німа, —
Коли круг вас найтяжша тьма,
Надіі й просвітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надіі й твердо теє знайте,
Що се остатні хвилі зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан богатий
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини лічив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола, —
То сла́вили пани довкола
Що добре господарював.
Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в стодолі
Все зроблено і ліс не тнуть, —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже було лід орати, —
А то хлопи в хатах заснуть.
Не мож сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів:

В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб з голоду не околів.
Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці й до розмови,
До танців, сміхів і пісень:
Та не любив хлопів богатих,
Та мовчазливих а завзятих,
А на письменних був огень.
„Хлоп має вміть орать, косити
І дівкою в танцй носити,
Та вірую та отченаш!
Письма не треба хлопу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
То хто же буде свині пас?“
І хоч то ніби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кождий нумер у селі:
По стілько гарців, скілько хата
Душ має — хлопці, чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Ціну втягав у інвентáр:
Сплати, чи відроби той дар,
А трупок лий хоч на долівку,
Лиш другому продать не смій!
Був в того пана й арендар,
Що з паном тож мав добру спілку,
Людей музикою у свій
Шинок заманював: тут люде

Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
Тут війт робив громадськи суди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ оттак, чи мало
Те панське ремесло цвіло, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадать:
І роблять панщину, терплять
Знущаня панських посіпак,
І кожде пильне, кожде скоре
(Як ні — нагайка плечі зпоре!), —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глубоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темноті:
І чуєш всюди рух єі,
Та нічогó не бачить око!
Музика молодим не мила,
В шинок заходять тілько ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа... Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
Ні з відки рати заплатить!
А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях примічав,
І злив ся, бив, карав, кричав, —
Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
Що річ се таки не забавна.

Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й сміеть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жиє
І радуєсь, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своім станом розмишляти, —
Тоді тремти і стережись!
Бо думка, свідомість народа,
То ворог лютий тих усіх,
Чиє богацтво і вигода
На поті і слезах людських
Основані. От пан дні й ночи
Над дивом тим усе міркує, —
А далі крикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!“

V.

„Бунтує хтось!“ Мій Боже милий,
Хто вже тоді не бунтував!
Урядники панів вязнили,
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували:
Тамті в жидах вини шукали,
Ті Єзуітів тут вплели,
А інші знов ширили вісти:
То демократи, комуністи
І емісарії були!

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й якже-ж, після вікової
Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив!
Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безвстидно
Й безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чутя, і тисла і вела
Нетямні руки до удару!

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
На гицлівській горі Вішньовський, —
Про те раз враз по краю йшла
Якась холодна дрож, трівога;
Всі ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.
Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,

Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш теє чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Такий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке, болюще відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
Хоч руський люд в ті дні страшні
Ніде не кидавсь до різні —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
Противно, декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами, —
Про те і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій мазурщині.
Знать думали: що вчора там,
То нині може статись нам,
Ще й гірш, бо тут ми — в чужині!
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженю держали,
Чи то в роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не зходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський,

І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пили́ —
„То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.
Та хто бунтує? Перебрав
Усіх богатших, заможнійших,
Усіх сміліших, дотепнійших,
Що здавна ніх на оці мав, —
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив.
Питає, чи не проїздив
Який комісар? чи якого
Письма хто з міста не приніс?
Чи не скликáли де громаду,
Не радили таємну раду?...
Ніхто не бачив. — Що за біс!
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, випрямивсь, рукою
Ударивсь двічі по чолі.
„Дурний я! — скрикнув, — я тут стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд міні псує в селі,
Із за десятої границі
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криниці
Заткати й досі я не вспів.
Найголовнійший емісар
Під боком в мене гараздує...
O Sapperment! Warum nicht gar!
Та се напевно — піп бунтує!“

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давних, маловчених,
У Луцку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що споглядали
На панський двір трівожно, з дали,
А до покоїв не були
Допущені. Лиш тілько всього
Було їм з попува́ня того,
Що на ту панщину не йшли.
Грунт між громадою держали,
За треби що хто дав, те й брали,
І з праці своїх рук жили.
Не думав певно старовина
Наш піп, не снив мабуть і сном,
Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!
Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж замануло́сь єму раз
Занятись ремеслом просвітним.
Хоч сам то він не много знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч грамоті навчити.
Не довго й думавши, давай
До себе дітвору́ скликати!
Веде їх літом в поле, в гай,

Зимою до своєі хати...
І не від разу йіх садив
За книжку ані за азбуку,
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
За остро книжную науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
Вправляв йіх память пісеньками,
А головно на дивний сей,
Великий божий мір — природу
Раз враз увагу йіх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
Умів до всего навязати
Чи то якийсь злучай з житя,
Чи користну якусь науку.
Умів і кождеє дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власніі уваги, —
Так, що маліі дітваки
Обдерті, босі, — залюбки
До него бігали. Бідняги!
Йіх до попівськоі оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом
Немов сімйя одна сідали,
Свобідно слуги жартували,

*

А панотець, мов батько всім,
Сего впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править, —
А діти слухають, і їм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „А ну, чи конче
Вам бука хочесь? Виходіть!“ —
Навиклим бачить невеселущу
Журу батьків, і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —
Тут в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча грудь.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Приседуть трохи одпочить;
От панотець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе, товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають.
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що й не знаходить в світі пари;
Другóму рій крилатих дум,

Що мов орли летять за хмари:
Ще іншим руки золоті:
Що очи бачуть, руки вдіють;
Який же дар дістали ті,
Що так других учити вміють?
Міні здаєсь, що в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їім.

Чимало вчителів стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів обходитись, як покійний
Наш панотець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у літі люд загув,
Мамй аж плакали. Такого
Ніхто від віку в нас не чув!
„Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їіли! Бач єго, старого,
Як вивчив!...“ В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як то попу віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.
(Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.)

Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж вже з двора біжить
Післанець до попа: „В тій хвили
Пан хоче з вами говорить.“
Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провожати
Попа, так він їх задержав:
„Не треба пана дратувати“ —
Перехрестивши ся сказав.
Пішов. З свяченим і з паскамн
Громада коло церкви жде, -
Аж ось по хвили він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами,
Чому́ не йдете по хатах?
Не бійтесь, не великий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письму, зовсім без плати.
„Ну, сего я вам заказати
Не можу“ — згодя каже пан, —
„Лиш по добру я раджу вам,
Покиньте се пустеє діло!“ —
„Я-б був єго й не зачинав,
(От так я пану відказав)
Коли-б до мене не наспіло
Із консісторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,

А й школи, де мож. закладати.“
„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!“
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови. Йдіть в спокою,
Та не лякайтесь! Ви хлопята
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!“

VII.

І почалась від того дня
Поміж громадою а паном
Глуха, постійная війна.
Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А тож то ми віки цілі
Жили й мов жито на рілі
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів!
Хлоп і подумати не вмів,
Щоб мимо панського бажаня
Робити щось, а як не міг
Зносить неволі та знущаня,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи рідню і всіх
Іще на більше горюваня.
Аж враз — „не можу зборонити!“
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Єму не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітей учить,
Пан нам не сміє зборонить!“ —
Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші й діти рідні
Ярмо таке по вік нести?“
Та — ніщо крити шила в місі —
Найшли ся старші, розважнійші,
Що вцитькувати принялись.
„Чого ви так розрешетились?
На память слово те навчились:
Не сміє! От чекайте лиш.
А він вам посміє сь! От краще
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!“ —
Посумніли
На тую мову смільчаки, —
У многих таки ще свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховатись,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і урадили удатись
До города і розпитатись
Комісаря, щоб їм повів,
Чи можна буть громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Не молодий уже панисько,
Смішний такий. Було нераз
В село зайіде, — пізний час, —
В двір не зайіде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кісілю,
Борщу, вареників, логази
Поїсть, балакає. „Люплю
Я руська кльопа!“ — було каже, —
„Я руські кліп йім тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепськіі пани оттут.
То кльопіт! Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,
То ме́не йтіть, я вше то знаю,
Такі єму контуші скраю
Що путе з злости пальці хрис!“
Не знаю за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в йіх тон
Попасти, чувсь чужим між ними,
Вони ж на него з висока́
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то по-тихо ще шептали,
Що сватав в пана він доньку,
Так там не тілько відказали,
А ще й оказію таку
Єму зробили серед гостей,
Що бідолаха мало костей
Втікаючи не поломав.
Так від тоді на всіх панів

Нетайний а завзятий гнів
Комісар в своім серці мав.
А був він у циркулі — сила,
Трохи́ що старості рівня,
І не було такого дня,
Щоб рук єго не доходила
Якась мужицька справа. Много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З всіх сел ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Щоби позбути ся єго:
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого́
Пани непевні, що готові
Хлопи́ вже й до розли́ву крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги так пропали,
Комісаря не підкопали,
Бо весь округ спокійний був, —
Самі-ж жалобщики в одвіті
Являлись в кепській кондуїті, —
Комісар ані в вус не дув.
Так от до него то вдались
Селяне наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
Не пійтесь! Най він лиш стріцує
Вам спорошити, то почує
Таке, якого ще не чув!
Путуйте! То-ш цісарська воля,

Щоп в коштій весі пула школа.
Щоп коштий кльоп письменний пув!“

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа.
Так наче іста ласка божа
В село зійшла! Народ нараз
Почав сходитись, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, об чім село
Загомоніло. Двадцять чільних
Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і всякому вліпляти
По двадцять солених палиць.
Відтак сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Щож, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку, —
Чи може мало вам? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.
„Га, хами! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочесь! От змия,

Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? Ідіть!
Не попадайтеєь в мої руки
Бо лихо буде! Лиш ій Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоно́го,
Що замакітрить ся вам світ!“

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
Та роздразнив ще більш. „Згибать,
Так згинем! — стали всі кричать, —
А не уйде єму се плазом,
Не зречемо́сь ми правди сво́ї!“
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З уряду пішли
Допроси, пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
Оттак ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
І що ми згодимо якого,
То пан небавом шасть-не-прасть
То до рекрут єго віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,

Щоб всякі пакости робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирать.
Тай ми-ж-то пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали.
Комісар нам в пригоді став,
Чимало пану досолив він,
Тай в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину скидав
На „Шваба“. Довго клекотіла
Вражда між ними, — аж схотіла
Недобра доля раз закпить,
Звела йіх враз в чужому домі.
Уздрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвинув.
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.
Скандал зробив ся, і не знати,
Як там вдалось єго замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє помстив ся.
Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
А тим часо́м в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — сво́йім громадянам
Горілку дешевше пустить.
„Одно́, що більше будуть пить,
А друге те: громада пяна

Не буде й бунтів підносить.“
І справді в ті жидівські сіти
Людей попало ся досить.
А жид у коршмі сюди й туди
Підпилим клепле: „Встид вам, люде,
Піп водить вас усіх за ніс!
На що вам з паном задиратись?
Що при тій школі упиратись?
На що вам школа? Хай їй біс!“
І от поволи почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах, так як перше,
Ба вже й дітей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом пяним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалось вже, що благородне
Оте зворушенє народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спір, шинок спустів,
Всі люде якось посумніли,
Понуро, мо́вча ще терпіли,
Та пан від разу зрозумів,
Що не добром се пахне. З разу
І догадатись він не міг,
Яку і відки се заразу

Навіяв біс якийсь на всіх.
Та порішивши, що ніхто ту,
Хіба лише піп один бунтує, —
Почав розвідувать, і чує
Ось про яку попа роботу:
Де тілько траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:
„Пора вам дітоньки з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума,
Горілка, то чортівська справка!
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А жид нассавсь уже як пявка!
Хоч на дітей своїх глядіть:
Голодні, голі, хорі, темні, —
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти,
Не дати скривдитись ніяк,
Стоять за себе й за громаду!
А як же дасть собі зараду
Невчений, темний, ще й піяк?“
Ба, деякі з двірні казали.
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казанях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, жидів, горілку лає

І каже, що вже крайній час
Зовсім єі покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!
Но що-ж міні єі палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно. —
Та не одно міні, о, ні!
Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує міні
Найліпший дохід! Е, панотче,
Сего терпіти й чорт не схоче!
Гей, зараз тут попа призвать!“
І ждучи, скорою ходою
Ходив він в злости по покою,
Плював, сідав, ставав опять.

Прийшов панотчик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руці держачи капелюх;
Глядів трівожно та несміло,
Обличє зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
З гори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшовсь два рази по покою,
А він стояв, мовчав, тремтів.
В кінці помалу наблизив ся

І аж над са́мим похилив ся
І звільна, твердо запитав:
„Єгомосць, чи ви дурнем стали,
Чи з роду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохіть
Все пхаєте міні у сіть?
Чи на тото вас ваші власти
Попом поставили оттут,
Щоб ви напротив мене люд
Підбурювали і навчали,
Як панську власність хитро красти?“

Піп аж до долу похилив ся
І весь тремтів, перехрестив ся
Та пану в очи все дивив ся:
„Се ясне-пану набрехали,“
Сказав несміло.
„Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопа́м розводите андрони
І всюди клеплете що дня,
Щоб кинули горілку пити?“

„Се правда.“
„Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Міні з горальнею робити?“

„Се не моя річ.“
„Отож то!
Не ваша річ! А підтинати

Мій дохід, хлопа бунтувати.
То ваша річ?“
„Дарують пан, —
Я роблю не по своїй волі!
Те роблю, що духовний стан
Міні велить. В те, що на полі
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить — не мішаюсь я,
Та дбать о душі їх, вести
В житю їх шляхом чесноти, —
Се, прошу пана, річ моя!“

„Е, тере-фере, моцюмпанє,
Усе те є пусте ґадáнє,
А я кажý вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!“

„Я радо б кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На теє наказ з консісторії.“

„Се що у біса!“ Крикнув пан,
І скочив, наче приск в холяві
Почув. „Пралати ті плюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Міні сей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губерніі припну їм латку,
А то й до цісаря піду!“

„Я наказу із консісторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорії,
Я й нумеру не записав.“

„Га, попе!“ — скрикнув пан сердито,
„Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се!
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою міні
До перечитаня несе!
Так от такий ти! Тутка сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за властей плечі!“
А як він мов святий зложив ся!
„Я б того й не розпочинав...“
„Постій-но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся!“

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли попа,
Зовсім на відворіть, неначе
Сердезі духа додали.
Він випрямивсь, єго тремтяче
Обличє прояснилось, око
Зустрілось з панським: він глубоко
Вклонив ся і сказав: „Коли

Я провинив що против права,
То щож робити, відповім!
Я роблю те, що божа слава
Міні наказує. Я ж стою
Вже в гробі о́дною ногою,
Мене не тикаєсь зовсім
Грізьба́ ніяка ні обава, —
Сумлінє в мене по над всім!“

Сказавши те ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій ти попе! За ту штуку
Ще ти мою почуєш руку!“ —
Раз по раз люто він шептав.
І кляв і слав старого к дідьку, —
Та вспокоївши ся крихітку
Він прибирать почав в думках,
Як спра́вдити свої погрози, —
І з лютости о мало сльози
Не виступили на очах,
Коли побачив, що попови
Не так то лехко що зробить.
У консісторії просить,
Щоби попови заказали.
Взяли єго або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На него скаргу? Там і мови
Нема о тім, щоб виграть діло —
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку б радо з него здер!
„Ні, — думав, — лиш одну тепер

Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать, там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і найде ся гріш готовий.
І жінка троха погуляє. —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне...
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розкажу́. Таж він мене
Зна' з давна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте хами!
Чекай ти попе! Буде з вами
Не те! Я спра́жу вас на схаб!
І вже вам певно не поможе
Ні просьба, плач, ні святий Боже,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!"

IX.

Поїхали пани ді Львова,
Аж закурила ся дорога,
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, та така то вже
Натура людська, зміни хоче:
По яснім дни бажає ночи,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!

А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тимчасом наш піп не спить,
Все про тверезість научає
Та до присяги накликає.
Люд з разу слухає, мовчить,
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопови не пить!
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ломать
Присягу. „Хто то може знать,“ —
Мовляли тії небораки, —
„А ну-ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?“
Що піп толкує — все дарма,
Присяга, бач, страшнеє діло,
Погубиш лехко душу й тіло!
Побачив піп, що так нема
Ладу, на інше здогадав ся
І до комісаря удав ся,
Єго спровадив у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Отак, отак пульо
Тавно вже трепа вам зронити!
Ваш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку пити, —
Тармий пат ним усякий трут!“
А тайком певно тішивсь досить,
Що пана добре се підкосить,

Коли хлопи́ покинуть пить.
От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
Аж зирк! близь церкви на зарінку
Ми комісарську однокінку
Побачили, і сам садить
До нас. у му́ндурі, при шпаді.
Прийшов, вклонивсь усій громаді.
„Ну, кльопа, як се мате? Здраві?“

„Спасибі, пане!“

„Но, но, но!
Я маю сльово вам отно
Сказати. Тут єкомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Щоп ви зарік ся пити вутки.
То є барс пекно! Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялась,
Що пан наропить крик і халас?
Ну, ну, най спро́пує ропить!
Ви тумала, що пан вас моше
Присилувать хорілку пить?
Ні, ні, не пійте ся! Храньпоше!
Я вам кашу́: цісарська воля
Така, щоп кльоп щасливий пув,
Щоп мав тосить хутопи, поля,
Щопи до школи ся хорнув!
Наш цісар — слухайте лише, —
Вас хоче вільними зропити!
А як путете вутку пити,
То скаше: „Е, той лют іще
Не варт свопо́та!“ Зрозуміла?

Ну, йтіть тепер то свого тіла!
Ропіт, як ваш єкомосць хце!"

Сказати вам не маю сили,
Яке вражінє ізробили
Отті слова на всіх селян.
„Сам цісар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Щó нам тепер шинок і пан!"
Мов грім прогоготів селом, —
Ніхто не йшов обіду їісти,
Всі опяніли мов від вісти,
Що воля близька!... Всі валóм
Та на попівство повалили,
Убогу хату панотця
Мов рій шумячий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто сказав, лиш клекотіло
Гуртом: „Панотче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цісаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі від нині
Присягнем Господу і вам
До віку ні цятй не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, панотчику єдині!"

Зблід панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що тут вже справді ми

Йдем не по „жартовій дорозі“.
Про жадну волю він не знав,
Натомісць пан єму нагнав
Страху чимало, а в погрозі —
В губерніі, в царя самого
Шукати правди против нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що таки зо страху збрехав,
Що з консісторіі не бу́ло
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Ніх до присяги приводить.
Старече серце добре чуло,
Що єли-б так добре пан завзявсь,
То міг єго біди набавить,
І що там в Юрі б не озвавсь
За ним ніхто, противно, власть
Духовна — перша кине камінь
На „незаконную“ єго
Роботу, і сама віддасть
Єго на глум. Так от чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лу́чить ся в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або инні,
А скаже: „Винен піп тай годі!“ —
І бідному попови — амінь!

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір слів людськи́х.

В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
Що се ви робите? Яка
Де, відки воля вам приснилась?“

„Ні, не приснилась, — відклика'
Народ, — а справді об'явилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
Брехать?“...
„Щож він сказав вам, а?

„Сказав нам те, що й ви паноче,
Щоби горілки нам не пить,
А ще додав, що цісар хоче
Нас — каже — вільними зробить.“

„Ну, і що більш?“
„І більш нічого.“

„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче, — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити, —
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити,
І сам би ще лишивсь в зимі
Без хліба. Так то і в державі.

Цар — батько, в него три сини:
Хлопи і військо і пани,
Усі цареви рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допо́мічні й державній силі.
Цар робить тож для них, що може,
Та всего годі враз зробить.
Вам волю дати було-б гоже,
Та хто там зна', пани би може
Тоді схотіли бунт зробить."

„Що? бунт? Нехай лише крінуть ся,
То й чорт не взнає, де дінуть ся!
Торічних мало їім запуст?

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли-б ще цінити
Ту волю, єли ще з ваших уст
Такі погрози йдуть! Ні, милі,
Ви не дуфа́йте своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар. Вашу долю
Єму довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів лиш своїх днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі."

Похнюпились і посумніли
Хлопи. Не любо то звеніли
Слова ті в їіх ухах, — та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже

Те слово: дав би цісар може
Нім волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли, —
А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкура знай шептала:
„Не будь ти брате надто смілим,
Заким ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
„Так щож, панотче, нам робить?“

„Щож, діти, Господа молить
І тихо бути, смирно ждати, —
Чень то не довго вже прийдесь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.“
„Ну, добре, най так буде!
Але горівки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люде,
Так ми єму й покажем от!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“

„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то лехко, діти!
Присяга, діти, то не жарт.
А знаєте ви, що зробіте?
Пізнаєм, хто якого варт.
Отсе Пилипів піст надходить.

Слюбуйте кождий сам собі —
Не пити, в згоді і любві
З усіми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,
Перемагать покуси вражі,
І терпіливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.
Відтак перед Різдвом святим
Хто чутиме охоту й силу, —
Відбуде сповідь, а затим
Присягу зложить Богу милу.
Так дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкоі проби:
Перенесіть єі, ащоби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в рік новий. Хто знає,
Що той новий рік приведе!
То ж хто присяги з вас бажає,
Най на новий рік в церкву йде!"

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
„Най буде й так! Ми пристаєм!
Іще терпіти-мем злу долю, —
Але нехай нас ріжуть, колють, —
Горілки більше ми не пєм!"

X.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;
Підгірські річки і потоки

Мороз стяв ледом аж до дна,
Тріщали дерева з морозу
І знаходило ся що дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщо́ванєм: здавалось,
Що твердо, непохитно в вік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли нараз почувсь дзвінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах та футра́х
В село вертали пан і пані
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду жа́лобу на нас
До губернатора? І що там
Пан губернатор відказав
Єму?“ — Так шепотом неслась
Глуха трівога між народом,
А всякий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця́ трівогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,

Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів чимало за собою,
І нишком всіх святих благав:
„Загородіть єму лускою
І очі й уши, щоб не взнав —
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби, обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!“

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось наче вовк
Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то єго так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука.
А далі дзвоником в покій
Призвав лакея-гайдука.
„Най ту пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!“

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд.
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродили ся сими днями — —“

„Ну, гарно, гарно, мій коханий,
Про се і завтра ще оба ми

Помовим. Нині я би рад
Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?“

„Бог милував, не було лиха!
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.“
Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти.
Він по покою похожав, –
Тимчасом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти.“

„З яким се вирубом?“
„Хробак
Зачав часть ліса літом їісти, —
То пан казали вирубать...“

„Щож? Ви хіба ще не скінчили?“

„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були винні — відробили.
То й годі було в ліс післать
Нараз богато рук. Ще перше
Рубали дещо там; тепер же
Морози впали...“
„Отсе так!“ —
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Щоби ті хами
Не простудили ся, храньБоже,

То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідіть, я там
Прийду і все огляну сам!"

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонивсь
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажуривсь.
„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там єму натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він!"

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт зрадливо, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.
„От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ця облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан зайде
Із жидом в парі! Будем ждати
Що з того вийде! Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть!"

А тимчасом зігнутий в двоє
Уже до панського покою

Жид не застукавши війшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
Так не оглядувавсь, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, та кланявсь, і мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь жид,
В ін знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувсь. „Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти.
Сідай, розказуй, що чувати!“

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане.“

„Ого, а як се?“
„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей мер,
Я вже зруйнований тепер!“

Всміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли тут бачимо тебе
Зовсім не схожого на дошку!“
З тим словом покленав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нині вже часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній ґалех
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки.“

„Що? Завтра?“ — люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на тёрні.
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teuxel drein! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан,“ торочив далі
І кланявсь жид, „хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!“

„Ну, хто, кажи!“
„Хлопи казали,
Що пан комісар приїзжав,
Край церкви казанє казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.“

*

„Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Міні! Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять!
Спасибі Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом
Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід.
На все о свідків постарай ся,
А завтрішного не лякай ся!
Ще-ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш справно, тихо!“
„Буде ґіт!“
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

XI.

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвінниці дзвони загули
І на всеночне люд ззивали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали,
Немов зірки віконця сьяли.
А далі звільна, пóвагом
В кожýхах і шапках смушкових.
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами

І пара з віддихів клубами
Несесь, на вусах мов ігли
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся з думками
Щось дуже важне предпринять.
Воно й не диво: аджеж нині
Є Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огень
Іде, так кождий тутка чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і жида мести.
Та всі рішились будь що будь
Все витерпіть і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю я єі.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужшала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди та урази всі.
Досить було одноі згадки
Про можність волі, щоб збудить
Народний дух! І всяк в ту мить
Готов був всі своі достатки,
Житє за волю положить.
Ох, та не довго то трівало:

Таких хвилин блаженних мало
В житю народів і людей.
Коли-б пізнійше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа! ох! то чей
Не так то нині в нас було би,
І блуд, недогляд не один
За пізні-б не будив жалóби.

Прийшли під церкву: що за диво?
Заперті двері! Тут мороз,
На двóрі видержать не мож.
„Гей, паламарю! Ну-ко, живо
Церковні двері відомкніть!“ —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. „Кладіть поклони,
Хрестіть ся та до дому йдіть!
Дверей не відомкнý, й не ждіть!“
„Що? як? чому?“ — мир закричав.
„Лиш тілько я дзвонить почав,
Прилетів зо двора атаман,
Ключі від мене відобрав.“

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горé!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада', що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церков сміє замикати?
Гей на дзвінницю! Бийте в дзвін!
Дзвоніть трівогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кости не цілі!“

І разом дзвони застогнали;
Товпились люде та кричали,
І мов пожар, так бухав гнів
З їх рухів і очей і слів.
Клинуть і грозять, кличуть: „Гей,
Бігай по молоти, ковалю,
Відібєм замок від дверей!“
Баби ридають, наче з жалю
За вмершим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі необіймимий!
От так то, діти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно 'д церкві наближалась...
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан?
Аж ось атамáн-палюган
Говорить: „Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?“

„Пустіть до церкви! Де ключі?“
Так в відповідь ревнули всі, —
„Пустіть до церкви, нині свято.“

„Що ви, сказились? Хто се вам
Наплів? Таж нині будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає. Розходіть ся!

На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз, —
Пойідемо рубати ліс!“

Мир остовпів. Що за причина?
Не вже се справді будна днина?
Не вже усі здуріли ми?
Та ні! Кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, борй могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир загрюкав, закричав:
„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
І піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими столами!
Он що він видумав, падлюка!
На панщину — на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Пойіде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!“

„А я вам кажу — розходіть ся!“ —
Прислужник панський знов візвав.
„Ключі у пана, пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
А нині не буде відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Я раджу — розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!“

„А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
А навіть тілько свят не мати,
Щоб Богу помолитись?! Гей,
Ломаймо двері! Най трібують.
Най нас у церкві всіх мордують!
Проч, посіпаки, від дверей!“

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск:
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснесь, писк і виск;
Вже по над голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кіпів чим раз страшнійш,
Де-де в руках заблиснув ніж
І чув ся крик: „Най гинуть Юди!“
І може-б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли би в тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним розпятєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв

І голосним озвав ся кликом:
„Бог з вами діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви? Татаре чи Туркині,
Що коло божоі святині
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми єі розпочали!“ —
Гукає мир. „Адіть, паноче,
Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,
Щоб ми на панське нині йшли!“

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!..
Та чи-ж то рація, щоб для того
І ви гріха не мени тяжкого
Тут допускались, і святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий!“

„Та ми-ж для божоі хвали
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тімю кіле ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть йім ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать.“

„Дурні, дурні! Прости вам Боже
Отею великую хулу!

Не вже ви божую хвалу́
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Не звісні вам слова святі:
Сли-б Богу треба оборони,
То він би в хвили легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог вам приказав
Усяким властям покорятись
І слухать розказів усіх!"

„То що ж, нам днесь до діла братись?
Панотче, се ж смертельний гріх!"

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам."

„Алеж панотче, і ви сам
Підете також до роботи" —
Озвав ся панський палюга́н.

„Я?" скрикнув піп, мов ужалений, —
„Я? я? Чиж я не увільнений
Від панщини?"
„Ні, отче! Пан
Казав виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най піде сам."

„Не буде того, як світ світом!" —
Знов мир ревнув. — „Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо! Громада з війтом

Хоч зараз до циркулу йдем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти,“ піп старий сказав, —
„Не буде того! Се погано!
Сли пан нам нині наказав
На панщину, то видно, діти,
Сам Бог єму сю мисль післав,
Єму дозволив розгордіти,
Щоб незадовго сам він в сіти
Своєі гордости попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми-ж, діти, бунтів не робім,
І за для панськоі гординї
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі власти покорім ся,
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнійшими, ніж він.
Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Сли двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог єі нам почислить.

Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
Заким зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
То се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить.“

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, приємирніли
І похилились, посумніли,
А очи всіх на схід летіли,
Мов ждали тут-же скону тьми.
Та небо, нічю так погідне,
Тепер, коли вже малось ді-дне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудінє роздалось.
І тілько піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі мов діти,
І глухо застогнали враз:
„Най судить Бог! Будем смирятись!
Ходім на панщину збиратись!“

XII.

Гей, розшалілась буря люта!
З устоку вітер засвистів...
Мов дикий кінь порвавши пута
Нараз на волю полетів:
То озирнесь, копитом гряне,

Підскочить, фиркне і зарже.
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане, —
Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.
Та тяжший плач і рев і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх:
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лісову,
Як, мов на смерть вже, нас прощали,
Се не забуду, док живу!
Та ба, даремний плач і сльози, —
Пан каже, й мусить бути так!
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий
Помалу вийїжжа' мужик:
Конята форкнуть, жмурять очи,
Мужик закутавсь у кожух, —
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то з пéреду заскочить
І запирає в грудях дух.
Та ба, сильнійша панська воля,

Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головою затяжила.
І потяглись горі селом
Санки нужденнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Часом лишень крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всі молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого не має!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Знимає рукавиці з рук,
Перехрестить ся і зітхає
Й молитву шепче.
Коли глядь,
Аж і з попівства йдуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добивсь
На теє дозволу в губерні?
Не дармо ж довго так барівсь. —
А ті пани на все штудерні!
Оттак ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім роздалось з переду: „Гов!“
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах.
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і ма́хав ним
На вітер, ніби для іграшки, —
На ділі-ж сани він числив,
Що проїзжали перед ним,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.
Та ось попівські їдуть сани,
За ними-ж довгий ряд таких,
Що пан вважав бунтівниками
І здавна око мав них.
Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
І стали сани. Всі вклонились
Низенько, — пан усе всміхавсь.

„А що, панове,“ — відізвавсь, —
„Хоч нині ви не опізнились?
А може вітру хто збоявсь
І дома при бабах оставсь?“

„Ні, їдуть всі!“ — сказав ата́ман,
Що перед паном смирно став.

„Ну, то то й є! А то-б дістав!
Ех, був би битий, наче Гаман!
Скажіть ви, бурґери, міні,
Що се ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєсь, вас ще за мало бито,

А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали.
Скажіть но ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ех, Бог не брат мій, але вам
Таку протріпанку задам,
Що й внуки будуть памятати!"

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До него близше підійшов.
„Єгомость — каже, — що за диво!
І ви на панщину також?
А гарно, гарно! От правдиво
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди і він іде! Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо!"

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоінством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим
В гуморі нині! Бог послав
На пана радість — слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішний вам день
Сю радість не змінив в трівогу!"

Пан враз аж кинувсь, мов єго
Вшпигнув гадюки зуб затрутий...
„Що, що сказав ти, попе, що?"

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин:
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.“

„Ти будеш ще мині грозити?“

„Ні, ясний пане, я не грожу.
Я лиш вам кажу правду божу,
Котра мабуть незвісна вам!“

„Таких вчи дурнів, як єсь сам,
А не мене будеш учити!“

„Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, — рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодня свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ех, пане, пане, схаменіть ся!
І мудрістю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся буря і метіль страшна
Калюжі кровію червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,

І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає!"

„Ей, гарне казанє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськіі границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти от як! завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть.
Горілки хоч йіх ріж не пють,
Жид не платить міні вже рати!
Так щож ти думаєш? Міні
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз ка́жу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось я покажу вам, хоча-б
Ви що хотіли, те й робили, —
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопами:
Вмів шкоду ти міні нести,
Відроблюй власними руками!"

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тілько є й над паном пан!
Я тілько силі улягаю,
Та в очи пану заявляю,

Що то безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан стоптáв!“

„Про право, попе, річ остав,
Не твоєго ума се діло!
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Грунт між громадою з двох пар...
А з того я виводжу сміло,
Що грунт се хлопський, рустікальний,
І з него панщини звичайний
Для мене вимір припада.“

„Воно-б то так, лиш то біда,
Що в інвентáрі ж додаєсь:
Від панщини й данин свобідний.“

„Свобідний тілько той, хто гідний!
А впрочім, сли тобі здаєсь,
Що кривда сталась над тобою,
То жалуйсь, — я такóж постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти!
Ну, гейже! Рýшайте ся раз!
Я швидко вийду там до вас!“

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гилєм мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп, —
Коли понурими купками
Вйізжали ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвили! Наче ми
В якийсь заклятий світ вйізжали,
У царство сумерку й зими,
З котрого вже во вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми!
Як дивно, лячно роздавались
Удари наших топорів!
У зворах, дебрах відкликались,
Немов йіх відгуком ззивались
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нині свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
Накличе бід на нас та мук!
Та ба, не час було рішатись,
Коли ні думать, ні вертатись
Сіпаки панські не дають;
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, — давай трощити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливші
У світі наші вороги...
Ті стяте дерево корують,

Ті ріжуть пилами, чвертують,
Складають в стоси і в стоги.
Попови ж панські посіпаки
Веліли тягати гилякй
На купу, з парубками враз.
„Бог з вами“, — люде закричали, —
„Хіба ж старий до того здали?
Хіба нема сумліня в вас?
Глядіть, він ледво робить кроки,
А ту пні, ломи, сніг глубокий, —
Тут сил потрібно не таких!“
„Мовчать!“ атаман крикнув, — „голя
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, єгомость!“
Люд затих
І мовчки, в лютости понурій,
Під ліса шум і стогін бурі
Кінить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся пишком, як з натуги
Наш піп старенький умліва,
На купу тягнучи дрова.
Сміють ся, кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Єго найдужше наганяють:
„Тягніть, єгомость! Швидко пан
Прийде, як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам!“
Та дармо з сили вибиваєсь
Старий — тремтить єго рука,
Не може двигнуть патика,
Ногами що крок спотикаєсь,
Паде, знов встане, знов хапаєсь, —

„А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більші дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий, —
А вас мов біс опанував,
Сейчас рвете́ ся до сокири!...
Я ж, дурні, тілько жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І поспускали очи в низ,
А пан: „Самі ви завзялись
На власну згубу! Мов отара
На сліпо в пропасть ви прете́сь!
Чому? Я вам готов сказати.
Вам тут погані супостати
Наговорили, що не днесь
То завтра волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну скажіть!“

Народ мовчав.

„Ну, ну, мовчіть,
Я знаю все. На жаль великий —
Гадючі, хитрі ті язики
Забули вам одно сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тілько варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе!
Так от я здумав стрібувати,
Чи сто́іли би волі ви?
Хотів собі зажартувати,

І бачу, що ще довго ждати,
І довго вам ще вандрувати
По розумець до голови!“
Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонивсь.
„Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонивсь,
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!...
Ні, ясний пане, вірних слуг
Другі пани не так трактують!...
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські пясти, під обух!
Тож ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служить:
Від нині дякуєм за службу, —
Най пану Бог без нас щастить!“

Пан очи витріщив — ні слова!
Немов атаманова мова
Єму нараз усю ту річ
У іншім світлі показала, —
Та ще веселість не щезала
З єго лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люде підійшли
І перед пана підвели
Попа, безсильного, слабого,
Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на земли.
Він був блідий як труп, трусив ся

Немов підтятий, з під повік
Полумертвий вже взір світив ся,
І ледви чутно він прорік:

„Пан жартував! Мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував...
А чи і з Богом тож для проби,
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт? За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу! Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність — тож туди зазвуть!
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого́ бутя, — сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!“

Сі — ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорноі опони
Світ панови заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
А но! Збирайте ся до дому!“
І віддаливсь. — І ми пішли.

XIV.

Неначе сни тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьба́ страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли, — все круг нас
Було мертве, спокійне, голе:
Сніжная площа простяглась
Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих, —
Лиш ген там десь синя́ва пара
Вила́сь клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшенних бур так тихо стало,
Так сумно якось, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить у ланцюсі!
Під гнетом почутя важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в части й так, — таж ми слабого
Попа везли: житє плило
Із уст єго струйками крови,
Увесь він вже холодний став,
Лиш звільна серце билось, мови
Не стало, тілько прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Єму, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму

Бог на погибелі дорогу
Не виведе!“
Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що тут коритись не пора!
Як пройїзжали край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Що-б таки люд не спамятав ся
Та в жарт єго і не роздер.
Та ми спокійно двір минули,
І на попівство всі звернули, —
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали
Щоб до староства в мить ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було,
Замісць потіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очи,
А як згустіла пітьма ночи,
Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Не вмерло таки з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас

Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить, —
А друга скарга до губерні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска' химерні, —
На те, мовляв, і свідки суть.
А й справді жид зумів зловити
Кількох в громаді за язик
І видобути все від них,
Що говорив комісар.

Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.
Аж раз — вже пізно у ночи
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчались криті, панські сани
Із урядовими дзвінками,
І в двір зайїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто се, за чим?“ Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.
От почали тягнуть людей.

Та ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Заїхав, з паном день у день
Балює, бавить ся, полює, —
А в вольних хвилях бє, катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали,
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили, — все до чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку,
І в свято нас, немов поган
Гнав на роботу — ані слова!
З нас всякий ходить мов отрутий...
„Тепер нам лиха не минути!“
Така іде між нами мова. —
„Такий протóкул — то тюрма!
Таж він як се пішле до Львова,
То вже й ратунку нам нема:
Запруть, закоплють, ні чичирк,
Живих положать в домовину!“
Оттак в вечірнюю годину
Зійшовши ся де будь край тину
Сумуємо. Коли в тім зирк —
Комісар! Скулив ся, мов крав ся
Кудись. Ми втихли і поклін
Єму... Хильцéм прискочив він,
І живо, шептом обізвав ся:

„Ви клюпа кльопа! Поше мій,
Як ви в протоколь самотав ся!
О, клюпа кльопа! Все як стій
Всю правту каше! Хоч і знає,
Що тут єго арешт чекає, —
Ні, він не спреше! Клюпий кльоп!
Чи в вас нема на тілько к о п,
Щопи спрехати, не признати?
Чи моше пуків страшно вам?
Са той протоколь я ни сам
Казав вам втвоє тілько тати!
Ну, щож тепер?“
„Що Бог пошле,
Те будем мусіли терпіти.“

„Що Пог пошле! То туше зле!
Як путеш штати і ситіти.
То Пог вам всю піту пошле!
От що! Ту трепа міркувати,
Самим сепе поратувати!“

Мовчали ми, — лиш наш поклін
І погляд знай за нас благає
Комісаря. Всміхнув ся він
І каже: Туше ви турна є.
Хоч чесна, кльопа! Так зропіть:
Ще нині нічю швитко шліть
Плєніпотентів віт громати, —
Всю правту топре попишіть, —
І ша, мовчіть! Тругої рати
Пема для вас! А памятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, спішіть!“

І скулившись мов хорт, він скочив
На вулицю, та до двора, —
А ми метнулись сеі-ж ночи
Письмо писать, складки збирать,
Пленіпотентів виряжать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.
Гей, тож то лютив ся, кричав,
Коли від жида він узнав,
Що з повномочними післами
Ми жалобу післали в Львів!
Він аж заскреготав зубами
І зараз-же писати сів
Листи догінчіі за ними, —
Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах:
Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить йіх, хапає,
І вяже й до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні останесь в перемозі:
Чи наші спóвнять намір свій,
Чи де йіх зловлять у дорозі?
На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як заридали ми! Тверде
Камінє-б дрóгнуло. А бравий

Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дни тому
Знайомий пан післів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому.“
„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх їх на очах
Посли дістануть шоколаду!
Най бачуть і пан мають страх!“

Зізвали нас: кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Плєніпотентів в перший ряд
Велів пан ставити: най здрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлопу пана не зборотн.
Ось їх нещасних привели
Повязаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених, —
А як близь пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На земли
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!“
І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кождого чотири їх:
Один на голову сіда',

На ноги другий, прочі-ж два
Ну молотить, що може сила.
Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе, —
Вже кров крізь шмате виступає,
Потічками на сніг тече
І з снігу, наче з під землі
Болющий хрип глухий лунає...
Пан свище, мов не замічає.
А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданєм і мольбою
Поверглись панови до ніг, —
Пан свище, мов не бачить їх.
Одна дрожачими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Єї в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.
Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: „Досить!“
Їх підняли, снігом обмили, —
Та не було вже в бідних сили,

Щоби вдержа́тись на ногах, —
Їх слуги мусіли держати.

„Ну, що,“ — став пан до них казати, —
„Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як против пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене зиш завдаток!
В циркулі жде вас ще додаток...
Ведіть їх хлопці в добрий спряток.
В шпіхлір, і на один личак
Усіх звяжіть, і дайте їсти, —
Опісля нам розкажуть вісти
Про подорож: ми ще будем
Балакать з ними два-три слова, —
Аж як навкучить нам розмова,
Тоді в циркул їх відведем.“

А ми стояли мов мертвії,
І ні чичирк. Всі ті події
Остатню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Боротись з паном ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить, —
А з паном староста держить!
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очи утікати.
А пан, щоб в повні довершить
Свою побіду, обертаєсь
До нас і гордо відзиваєсь:

„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чень на далі
Будете всі докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтесь, сли вам хочесь більше. —
А я потрафлю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура, — най трібує!
І ще одно. Ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар —
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, то ще ви вздрите, –
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам те голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
Із неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, се не є цісарська справа!
Ні Бог ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що кажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся!
Не цісар вам єі ховає,
І поки я тут, не явить ся
Вона, хіба я сам її дам!“

Так богохульними устами
Він висказав і в двір пішов.
Та диво, — сими він словами
Бажав нас пригнітить, немов
Тяжким камінєм; аж противно!

По тих словах в нас дух війшов.
„Сліпий, сліпий,“ ми погадали.
„Тобі здаєсь, що світь увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і всеціє і всклесь,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордости урвесь.“

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Плєніпотентів наших бідних
Ледви живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
„Не бійтесь, братя! Бог благий,
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів
З губерні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
„Взяли бунтівника з повіта,
Засадять же єго тепер,
Що певно не побачить світа!“
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Минула та зіма проклята,
Остатня із проклятих зім.

Зближались великодні свята.
Уже на тижні на страшнім
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий, незабутний день
Для нас, Великдень наш єдиний.
Кожду хвилину тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.
Ми з ранку,
Пок заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
Для сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди.
Коли упорались з зерно́м.
„Гальо до дому, а бігцьом,
І кождий зараз най прийіде
Із бороною на майдан!“
Комендерує атама́н.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село:
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганали і хлопят
Погоничів, та з ужовками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати́,
Атаман ходить поміж нами,

Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик надїзжає
Горі селом — одним коньом.
Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска' батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Сеж він, комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь,
Страшну чи радісную новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тілько буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить ся, та мабуть
Що щось негарне!“

Як уздріли
Нас ті, що йїхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жахнувсь отуманілий
І мало-мало сторчака
Під віз не впав, — та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувсь, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук

Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Ех, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село; з горо́дів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.

„Тихо, гей!“
Комісар закричав пискливо
І встав на возі, виняв живо
Папір з кішені

„Я отсей
Папір вам маю прочитати
І прошу топре увашати,
По то патент цісарський є!“

І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глубоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.
А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно

Викрикує якісь слова!...
Скінчив. „Ну, сросуміла вшецко?“

„Ні, паночку, хоч би словечко!“

„О клюпа, клюпа гольова!
Своєї волі і свопоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Танин не путете платив;
Най коштий сам сопі працює!
І ще одно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотентів ваших з цюпи!
Ну, сросуміла?“

Всі мовчать

„Ну, сросуміла, кльопа клюпи?
Що так стояла, як ті ступи?
Гей, віват цісарю кричать!“

Усі мовчать.
В тім наблизив ся
З юрби наш війт, і поклонив ся
Комісарю, і так сказав:
„Даруйте пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,

Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.“

„Ох, клюпа кльопа християнська!
Пан мав інтерес так казать.
Та цар панам не вітпирає,
Що панське. Цісар опіцяє
Йім з каси панщину сплатить.
А я — слуга єго, не мошу
Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаєш, що значить?“

„Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато натерпілись,
Що боімось, щоб і сей раз
Знов на леду ми не осілись.
Ми, паночку, просили-б вас:
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Єму й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку — ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовю.
Єму добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.“

„Се топре, кльопа, ти сказаля.
Хотім у твір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче пяні
Ми все подвірє заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.

Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломала,
І не то з питанєм, не то
З сумним докором в очи мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так єму ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!
Та щоб вспокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов, і з грізна та протяжно
Звернув ся до мужицтва: „Ну,
Чого ви тут?“ Притім став так,
Що до комісаря плечима
Був звернений і наче й разу
Єго не бачив.

Гайдучина
Знов в барабан заторохтів,

Комісар з злости наче рак
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казать, аж над ушима
Єго: „З цісарського розказу!“
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувсь. „А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
Давно зі Львова? Вже конець
Їзді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з дня
Сімнайцятого цвітня, року
Піщучого! І во імя
Цісарське — з завтрішного строку
У краю панщини нема,
Панини зносять ся й земля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тітчам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!“

„O Sapperment! Warum nicht gar!“
Пан скрикнув, мов змия вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народну вдячність здобувать!

Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?"

„Herr Schlachziz!" відказав комісар, —
„Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
Топра для всіх пашає цісар.
А про рапунки та різні
Патент ніякий не говорить."

„І в сорок шестім році ні?"

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітозріпях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ja, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік.
А грудю заступив своєю!
Та па! Не те вам в гольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,
Вас зве ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав

І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посуньсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче:
Те є здорове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Щоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха йім намнуть,
Аш путуть товго памятати.“

„О, Sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси!
А псів богато в нашім краю!
Та тілько-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, сли за псів
Вважаєте отих хлопів:
Пси вірні свого пана знають,
Пси вірні у тяжкій годині
Єго боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моім псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.“

„Herr Schlachziz!“ пискнув ображений
Комісар, луком випяв грудь
І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...

Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.

„Der Teuxel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський киьох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть єго і заведіть
У псарню й фіртку защепіть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я спідане дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають.
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий

В округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої зйіжні:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки.
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить ні пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна
Камінє мелють. Враз піднявсь
Страшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарни опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть що фіртку защіпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз

Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Ратуйте! Квальту!“ закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Ратуймо!“ разом заревіли, —
„Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси ззіли!“

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонів
Від топоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колині.
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужші і лютіщі,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кровавіі дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилось
Музику — дай Бог, щоб такоі
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгіря і Поділя
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даноі побили,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казать,
Падкий наш люд на все смішнеє!

Десь їм школяр сказав про теє,
Що в Франції якась Бастілля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастіллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
А в нас хоч пессся битва буде
Замісць Бастілії! Було
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патéнт де, що прислав нам цісар?“

Комісаря десь не було!..
Тут люде всі заметушились:
Не вже так зїли пси єго,
Що й костомахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач! а се комісар!
Грудьми припав він ід землі,
Встромив пів тіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли єго на яв,

Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: пеи розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не однім,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартови страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветіть мене то пана!“
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я єму покашу!“

І шкитильга́ючи ступав
Опертий на молодіж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що троха надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкй замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружне поготове
Комісар навіть не прибаг.
Зблизивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: „Ах!

То є кощінноц старопольска!
Herr Schlachziz, — то є незгольове
Тля вас! А за запавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?...“

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!“

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змиєю гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувсь, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогді до пана рік:
„Herr Schlachziz! Грозиш? Топре, топре
За теє грошенє хоропре
Ми порахуємось! Ще раз
Говорю: в імени закона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путє уменшона!“

„Ходи сюда! Бери мя! на!“
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів
І сам не знав вже, що казати

Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми єму служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити єго!
Чи так, громадо?“
„Го, го, го!“
Громада зично закричала, —
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми
Всіх вивабимо на простор!“

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затряс ся, на коліна впав.
„О кльопа, кльопа!“ закричав, —
„Ще лиш сей раз, сей раз послітний
Тля мене ласку ту зропіть
І тайте спокій! Не паліть!
Втишіте ся! То тому йтіть!
Лишіть єго! Не погупляйте
Мене! Як твір нітпалите,
То закричать усі лиш те:
Комісар так казав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він з села не втік,
А я єго візьму́ як свого!
О, не́ ропіть міні ще того!
Ітіть то тома і нічого
О тім нікому не кашіть!“

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.

„Ну, а щож, пане, наша воля?“

„Ви ще не вірите?“
„Один
Бог бачить, як би раді вірить,
Та так богато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить.“

„О, пітна кльопа! Пітний край!“
Зітхнув комісар звівши очи.
„Так много піт зазнав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Сли так, пішліть ви верхових
То старости, єго спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та впрочім сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати!“

„Най буде так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідатись,“ ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Єго на віз, і провели
Єго гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрéсе“ заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах лехко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій земли і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,
Всі обнимались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов пяна,
Кричить що сили в кождий кут:
„Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“
Ба й дітвора́, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хва́ла,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас тілько сот, —

Від разу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли з раня
Слова високі, звуки втішні, —
Але конець святоі пісні
Покрили голосні риданя!
Дарма-б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Міні на власні очи здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своіх
Цілує кождого мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знимають
І бють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на витанє друга:
„Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давну, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнимає дернину
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,

Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!..."

Аж ось, заледво він успів
Паски християнам посвятити, —
Аж бачимо: щó се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать
І вітря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім, о Боже мій! я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице до долу похиляв,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людей встидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнувсь, як на горбочку
Побачив церков, тиск сільських
Людей, що очи витріщали
З страхом і подивом на сей
Незвиклий вид.

Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!“

„Halt!“ роздав ся
Крик капраля.

„Христос воскрес!“
Комісар крикнув до людей.
„Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітич ваш є! Моше
З ним попрощаєтесь, за ту
Єго велику топроту
Єму потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто зна', чи скоро вше
Єго увитите, по йте
Він у гостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!“

Мовчали всі, мов онімілі,
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очи хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і єго ткнув палець божий.
Але ні-жáден крик ворожий,
Ні згірдний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти:
Він очевидно лиш в тій цілі
Казав єго пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад него шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! видиш, кльопа ті,
Що ти вважав за хутопину,
Вони чеснійші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кпитись і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — виджу то по них!
Ех, кльопа, кльопа, топра кльопа!...
Та я, пань-цєю, не з таких!
Я вше як злий, то чиста зльопа!
Кеп той, пань-цєю, хто тає
Більш ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто міні зропив що зле,
То най ще ані в тні ні в ночи
Міні то рук не попатає,
По товго йіх попамятає!"

Тут пан мов в кліти звір метнувсь,
Підвів лице і озирнувсь,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною.

Що той аж зблід.
„Гієно! Кате!
Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той єї болющий крик,
Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув єї, в грязь повалив!
Сміте! Таж ти єї одної
Слези не стоіш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас на-впів,
Бо в'на — слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!

„Га, га, Herr Schlachziz!“ реготавсь
Комісар, „ти побожним ставсь?
Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
Таш ще не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти замкнув
Поперет носом церкву пошу!
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ще маєм час, —
А перет тим ще криміналю
Ви покоштуєте у нас!“
І капралю сказав дві слові,
А капраль крикнув воякам:
„Marsch!“

„Ну, ви кльопа, путь сторові!“
Комісар крикнув нам на возі.
І похід рушив по дорозі,
І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука' костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Сміє ся небо, всі сміють ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по конець села
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много

Своєі втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь.
Лиш замічали: служба грієсь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику:
Вівати, гостей і музику
Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відаєсь з двора.
От дивні божіі ділá!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про ніх
Ті Ради й ґвардиі народові:
Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім війт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя,“ він додав,
„Позвольте слово вам сказати!“

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святоі волі дочекати, —
Хвала Єму!“ І шапку зняв,

Перехрестивсь, і всі за ним.
„Ми тішимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті.“ Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізми й словами
Благала...“

„Правда, правда!“ всі
Загомоніли. „Добра пані,
Вона невинна!“
„І міні
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Єї? Що з нею?“

„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна', чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,

Що против неі все село.
Панове братя, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так!“ довкола загуло.
„Ідіть ви війте, і ви Яцю,
(Се ніби вказують на мене)
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідіть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірськая служба розтягала?
Ні, що було вже, то було.
А паню треба ратувати.
Ідіть, скажіть, що все село
За дармо буде працювати,
Аж доки не повернесь пан!“

„Так, братя, так, спасибіг вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.
Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покоі і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.

*

Плуги та борони у шлйях
Серед обори ще стоять,
Як перед тиждием ми самі їх
Покидали. У кухни сплять
Лакеі, хоч уже полудень;
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Пройшли ми стиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,
Та не було куди тікать.
„Ну, ну, — війт каже, — не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?“
„Та оттут лежать.“
Візник вказав на двері спальні;
З них, ледво чуть, болюці, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора тілько блиску, слави
І гордости й пишноти враз —
А нині от що!
Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані з разу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала.
Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?“ (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще єі,
Чим небудь хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селі.
Пішла до війтовоі хати
Якоі помочи прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
Закрила очи. „Боже мій!“
Вся затремтівши простогнала. —
„Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем ту прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі помогти і в домі,
Чим тілько будемо могли.“

Розкрила очи бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Не вже се правда? Ви не пяні?
Не вже ви люде тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чутє?
О Боже! чом ти дав дожити
Міні до сеі хвилі? То-ж
Від нині все моє житє
Докором буде, що так много

На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не пяні? Після всього
Ви раді помогти міні?
О, Бог вам заплать! Доки мого
Житя — хоч то, здаєсь, не много —
Я буду в найвисшій ціні
Отсей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна дисесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам за́плать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую найшли!"

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем; баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське піхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — прочих всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллеть ся,
Коли згадками напіткнеть ся
На прошле клятеє, страшне.
Тай інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди єго заперли?
Не вже і слід єго затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

„Сідайте, люде! От настала
Нова доба для нас усіх;

Недоля ваша вже пропала.
А нам пора змазать свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь.
А ви так щиро, так уцтиво
Мене поратували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий інший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І братя. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас просить.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жити!“

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і війту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така як тут!“ вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
Усіх панів, як жить з людьми!
Хто жити-ме по людськи з нами.
З тим жити-мем по людськи й ми!“
Оттак громада відказала,
І чарка до́вкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пє,
Так видно — боре ся з слезами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну-ж
Єі як мога потішати.
Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Ніхто!“
„Неначе потонув!
О Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день єго все ждала. —
Єго нема! О братя милі,
Ратуйте! Се-ж не може бути!
Комісар хоч на него лютий.
Та все-ж не він в окрузі пан.
Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Пів, пив і полював не раз. —
То не повинен допустити
Так довго мойого морити
В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!“

Тут хлипанє зглушило мову.
По хвили відізвалась знову:
„Що-ж маю діяти тепер?
До Львова їхать, чи до Відня,

Чи унизитись як послідня,
І тому, що єго запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мині!“

Ми похитали головами,
А далі війт говорить: „Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цісар
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по свойому спішити,
То може пан ваш і зогнити
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би іншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Пойіде нас кількох із вами,
Просіть слізми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.“

Аж врадувалась бідна пані.
„Спасибіг вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії діла!...“

XX.

По своїй келії тюремній
Тісній, брудній, вохкій і темній
Пан ледво дишучи ходив.
І гнів і кашель 'го дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підсліпувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід єму
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирех стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканадцять днів
І половини не осталось
З давньо́го пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чоло глубокая морщина
Розбороздила, раз у раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники міні, —
То ніби свому безголовю
Сам вірить не хотів. А далі

Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав.
І товк о двері головою,
І арештантською підою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дни не пів, не спав три ночи,
І все до старости просивсь,
А староста і чуть не хоче
Про него: саме виносивсь
До Львова. Присмирів потому
Наш пан, і пісти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість єму із дому.
Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію єму дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Єго на прóхід випускати.“

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забрязчав замкóм.
„На прóхід!“ крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє“
Шептав в нетямі — „клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати-ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб,
Се байка, — але жінка! Боже!

Хто знає, сей поганець може
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона'?...
О, скоро так, то буде й твому
Житю конець, ти сотона!"

Тяжкі ті, невідступні мисли
Єго пекли і гнали й тисли,
І він затиснш кулаки
Біг мов безумний по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку.
За ним чотири гайдуки.
Комісар к нему обертаєсь
І підовито усміхаєсь...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!"
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене від разу!"

„Гвальт! Ратуйте!"
Комісар крикнув, в зад подавсь.

Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміявсь.
„Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,

От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!“

Мигуцький зблід. „Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!
І против права й против цука
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt!
Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і вспите твайцять пять!“

І дармо пан пручавсь, кричав,
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов приниблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці сочилась кров,
І кровю також палили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
Сего не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachziz, пане топрочею,“
Спокійно Німець відказав
І головою похитав, —
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є погроза! Ви своєю
Шляхецкою пихою сам

Соні все лихо наропили!
Я-ш тут до вас ішов в тій хвили,
Щоп топру вість потати вам.
Є тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані
У вас, — вони сюта прийшли
За вас просити. Кльопа клюпа,
Та топра, пане! Ваша пані
Міні розказувала купа,
Як то вони йій помогли
У всім. Не міг я вітказати,
І йшов сюта, щоп вам свій піль,
Свою зневагу тарувати.
Та того, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть віттіль
І запувайте, що пропало!"

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили: голова
Єго схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуванє,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувсь — і ридане
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?

Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що її перше
Через насилє не взнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Єго здоровлє підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержатись. І рішила
Лікарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськім краю.
Під теплим небом. Що робить, —
Вже-ж треба їхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого-ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що паньству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків.)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італью мчав,
Дітей кудись порозміщали,

Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неі і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Январ і Февр 1887.

LIBRARY
MAY
QUEEN'S

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY